

ПЛѢТЬ ВЪ СЪРДЦѢ ИМѢ. ЧИСТОТА
БЖЕ СЕОУЩЕН ПАБѢ ЖАНУЩЕ РАГА :
И НЫ ГЛА. Н. СЛМГЛА НА :

[illegible]

И҃ТѢИДѢСЛОВОУДѢИ. БѢВЫШЬ
НАГОЛѢТНѢИИПѢТНѢИНАМѢ
ПРѢ. ВѢРЬ. ГЛѢ. З. НЕОБРАТИЛИ
ЦѢПОНГОШОТРОИОТВОИГО
ПѢСНИИПОНЕБПРИНѢТѢ
ПОПРѢОЛѢИ. ТРА. ВѢТОУНАГЛѢ.
САМОГЛАНО. РѢЦНЮПОДѢИ.

Тѣмъ же оунистными ерарх
миестини мн ищедотамн
понишды. истрѣгоуищенн
бывающаи на шего а годым

IV

Кристина Митић

Универзитет у Нишу, Филозофски факултет

Центар за византијско-словенске студије, Ниш – Србија

e-mail: kristina.mitic@filfak.ni.ac.rs

СВЕТИ САВО „КАРА-ЂОРЂИЈИНА ВРЕМЕНА” (Опет о Вишњићевим варијантама о Свцу)

Јелици

Апстракт: У двијема народним јуначким пјесмама слијепог гуслара Филипа Вишњића (Збор зборила господа ришћанска, Вук СНП II, 24 и Протужило самоуче ђаче, Вук СНП III, 14) о Светом Сави, за живота и посвећеном, пјева се као о јунаку устаничког доба у XIX вијеку и у њима су варијанте претече добиле нови амбијент и нови значај захваљујући интерпретацији Вукова народног пјесника Устанка који се ширио.

Кључне речи: Филип Вишњић, Немањићи, задужбине, Свети Сава, милешевски култ.

(Икс, 5, 24: Зашто чобани око Рашке носе крстат штап? –

Зато што је такав штап Свети Сава дао чобанину и казао да га кад задрема,
забоде у земљу, па ће му он чувати стадо)¹

Устанци у Срба су значили обнову старије и процват новије народне јуначке поезије. Соколити пјесмом устанике био је један од Вишњићевих позива. Матија Мурко пише да је Вишњић живио као Тиртеј у српској војсци.² Лукијан Мушицки је оставио биљешку о гуслару: „Србски устанак потресао је његову песничку душу; и од тад поче сам певати тадање догађаје”³. Овој биљешци се може додати Вишњићев редакторски рад на варијантама претечама и нагласити да гуслар својим умијећем учествује у све три Вукове књиге народних јуначких пјесама и да је у свакој нашао истакнуто мјесто – и у „прологу”⁴ најстаријих времена до пропасти царства и господства српскога, и у пјесмама јуначким средњијех времена или познијим, а особито у новијим пјесмама о ослобађању српских земаља. Вишњићев извори за варијанте су у више наврата детаљно разматрани и неспорно је да „независно од тога да ли су теме покренуте реалијама или прожимањем писане и усмене књижевности, варијанте о спасавању хришћанских храмова из Вукових средњих времена спона су међу епским јунацима различитих епоха”⁵, па се може истаћи и спона између Светог Саве и Кара-Ђорђија, тј. њихових славних времена на гусларском репертоару славног Филипа Вишњића.

1 Krstić 1984, 432.

2 Murko 1951, 206.

3 Петровић 2017, 201.

4 Самарџија 2002, 11.

5 Ibid. 19.

Сава Немањић својим монологом у Вишњићевој варијанти *Збор зборила господа ришћанска*, Вук СНП II, 24 наглашава „да темељ Немањине државе нису били ратови, већ универзалне духовне вредности”, а у варијанти *Протужило самоуче ђаче*, Вук СНП III, 14 „управо ће Сава доказати турским великодостојанственицима шта стоји изнад силе оружја. Између делотворног благослова ришћанске госпде упућеног светородној лози и грома који заглушујуће на Светог Саву најављује устанички преврат, варијанте о одбрани православља могу се посматрати и као унутарњи, духовни оквир песама средњих времена. Вишњићеви стихови *Опет свети Саво*, *Свети Саво и Хасан-паша*, *Почетак буне против дахија* [...] посредством Савиног имена, јаче су истакли етичке принципе и идејне ослонце колектива.”⁶

Матицки се бавио проучавањима Вукових сагледавања српског средњег вијека и преиспитивао општа увјерења „да је Вукова реформа, која раскида са дотадашњим писмом и језиком, тако добро дошла да се осуди као мрачњаштво деловање цркве и свесно одвајање интелектуалне елите од народа чак и језиком, *Вукова револуција* коју занима само данас и сутра, односно време Карађорђево буне и унапредак како воли да каже Вук – значи и раскид са српским средњим веком?”⁷ Питање Вукова односа према српском средњем вијеку „важно је зато што време у којем је стварао означавамо Вуковим добом, добом када је заснивана нова српска држава, а он био њен идеолог. Није без значаја да ли је и како Вук размишљао, откривао и тумачио нашу прошлост. Овим се отвара и питање континуитета светосавља, целовитост епске вртикале нашег народа, реконструкције основних координата српске духовности.”⁸

Светосавље је један од главних подстрека за ослобађање српских територија у Првом српском устанку. Немањићи су подигли културне темеље српског народа, који су поново ископани у вријеме Првог српског устанка.⁹ Култ Светог Саве, првог српског архиепископа и просветитеља, није био свуда једнако раширен. Географско простирање предања¹⁰ о Светом Сави било је највише у области његових манастира: Милешеве и Студенице, у Херцеговини до Неретве, у Црној Гори и Боки Которској, у цијелој Босни сем травничког округа, у Срему, сјеверној Србији, у јужној Србији до Штипа и Кратова на истоку и Призрена на југу. Предања о Светом Сави је било и у православним насељима сјеверне Далмације, Лике и Баније.¹¹ „Исходиште и жариште предања о Светом Сави било је на подручју Херцеговине и Црне Горе и оно се током вјекова ширило напореда са сеобама.”¹² У Земуну су у вријеме Устанка узели Светог Саву као школског патрона.¹³

У народном стваралаштву Свети Сава је оставио дубок траг. Знатно више у народним предањима (Вуков сакупљачки рад у овом домену остављен је за постхумно уређивање), него у народним јуначким пјесмама. Историјски развој ликова предања објаснила је Кринична написавши – од тотемско-митолошких ликова, преко култа предака до епских јунака и реалистичких тенденција под које потпадају.¹⁴ Предања Светом Сави приписују улогу културног хероја, националног и вјерског заштитника, митског родоначелника. Даљи развој лика у народној јуначкој поезији расвјетљава

6 Ibid. 20.

7 Матицки 1999, 109–110.

8 Ibid. 110–111.

9 Cf. Јовановић 1991, 570. и Јовановић 2008, 66–70.

10 В. Карановић 1985; Раденковић 1994; Лома 1994.

11 Ћоровић 1927, 10.

12 Божић 1979, 389.

13 Ћоровић 1934, 120.

14 Кринична 1988.

Ненад Љубинковић: „Гуслари су у песму уносили аутобиографске податке, а формуле откривају спону са народном јуначком поезијом српских земаља. Јунак у фолклору оличава колективне снаге племена и представља идеализацију стваралачког самоангажовања друштва. Поникао као колективна представа, даље се развија у сижеима који се све више од митолошких оквира окрећу животу. Приказани свет епских јунака није на истом вредносно-временском нивоу на ком су свет певача и слушаца, па су они одвојени епском дистанцом и између њих посредује национално предање. Кад долази до националног и социјалног преображаја, народ сам ствара историју и сам је чува. Песме о Светоме Сави записане су неколико векова након смрти јунака, столећима после опеvaniх догађаја. Током дугог трајања и преношења, оне су се свакако и свакојако прилагођавале историјском тренутку, као и епском укусу културне средине у којој су се обреле. О њиховом првобитном облику можемо само нагађати.”¹⁵ Варијантност народних јуначких пјесама о Свцу даје својеврсне одговоре.

У регистрима Вукових *Сабраних дјела*, који упућују на народну јуначку поезију, светитељ се појављује као Саво, Сава светитељ, Саво патријар и највише као Свети Саво/а, први српски архиепископ и књижевник. Регистри упућују на народне јуначке пјесме *Цар Сулеман и Саво патријар*, *Саво и турски цар (из Црне Горе)*, *Свети Саво и Асан-паша*, *Свети Саво*, *Опет Свети Саво*, *Свети Саво и Хасан Паша*, *Московски дарови и Турско ударје*. Вукови пјевачи о Светом Сави су били Слепа Степанија и Филип Вишњић. Код Бранислава Крстића у *Индексу мотива* стоји неколико индексирања скопчаних са светитељем¹⁶. Конкретно о лику Светог Саве у народној јуначкој поезији Љубинковић пише: „Народне јуначке песме о Светоме Сави испеване су под утицајем цркве, а у случају варијаната Филипа Вишњића понародњене су. Песме су изградиле типски, препознатљиви лик заштитника слабих, нејаких и угњетених и хришћанског светитеља мученика. Будући да су Срби били они хришћани које јесте, међу другим хришћанима, угњетавала турска власт, народне јуначке песме записане на нашим језичким просторима могу се тумачити и као слављење, не само верског, већ и националног заштитника.”¹⁷

Или како запажа Бошко Сувајчић – епски пјевач је у комплексном поимању сопствене прошлости и садашњости, правећи грешке у појединостима, погодио суштину – Први српски устанак је изњедрио идеју која ће претрајати и створити од Србије аутономну наслиједну кнежевину.¹⁸ „Пре црквеног култа Сава је стекао култ у феудалним круговима и у народу уопште, још у доба кад је отишао у Свету Гору [...] С култом код народа здружио се после Савине смрти црквени култ. И постепено је Савин култ долазио на место Дабога и вука, божанства и тотема старих Срба. Династија Немањина тиме је добијала снажне корене. И кад је ње нестало, из тих дубоких корена израстале су младике у виду прича и песама народних, за време робовања под Турцима.”¹⁹ Свети Сава према Нади Милошевић Ђорђевић је „истовремено представник православља и епизовани лик једне потпуно формиране народне поезије са вековном традицијом”.²⁰

Радмила Пешић закључује да се „с добрим разлогом” мора прихватити повезаност народних јуначких пјесама о Свцу са старом средњовековном писаном

15 Cf. Љубинковић, Дрндарски 2012, 159–189.

16 Krstić 1984, 40, 51, 89, 91, 93, 94, 229, 432.

17 Љубинковић 1994, 101–102.

18 Сувајчић 2010, 110.

19 Радојичић 1962, 27–28.

20 Милошевић Ђорђевић 1994, 119.

књижевношћу – од биографија Стефана Немање у којима се ређају задужбине²¹, као и његова добра дјела сиротињи, *Великореметског летописа*, гдје већ стоји цар Немања и Филандар, управо како то казује народна пјесма, као и *Троношког летописа*. За пјесме о подвизима и чудима свеца-заштитиника манастира откривају се извори мотива у животу Ђорђа Амастридског, Савиним биографијама или библијским казивањима о Мојсију, Јову, као и у посланици Јеврејима Светог апостола Павла. „Уз ове посредне, књижевне изворе, увек треба имати у виду и стварна догађања, нападе и тешка злодела која су се вековима одигравала, а која су живела у сећању и народном певању”.²²

Погубљење виђенијих кнезова као непосредни повод за избијање Првог српског устанка дешавало се између 23. и 29. јануара и није случајно да – *Гром загреме на Светога Саву*.²³ Филип Вишњић је и пјеснички и политички вјешто градио и довршавао и митски и епски Свечев лик. Његове пјесме о Светом Сави могу се својом садржином подвести под Вукову реченицу из *Рачуна*: „Ја за цело мислим, да је ове све нове песме, од Кара-ђорђијина времена, Филип сам певао”.²⁴ Тамо Вук још пише да је Вишњић „испреко Дрине из села Међаша у наји Зворничкој”, да је од њега забиљежио тринаест народних јуначких пјесама, двије из најстаријих времена, двије из средњих времена и остатак из новијих времена и „кад сам ја од њега песме преписивао, било му је око 50 година”.²⁵ Вишњићева способност и пјесничке и политичке надоградње пјесама, које нису скопчане директно са Устанком, неспорна је, он успјело и пјеснички и политички надкомпонује и надговара варијанте претече.

**(Бе16, 3, 1, 9: син (Свети Сава) хвали побожност оца,
јер је зидао многе задужбине – цркве)²⁶**

Српски манастири и цркве су духовна средишта, идентитетска упоришта и културни топоними. Лоза Немањића је, како пише историчарка књижевности Снежана Самарџија, издвојена „благословом народних певача”.²⁷ Марица Шупут, историчарка умјетности, указује на посебан вид настављања средњовјековних архитектонских рјешења у познијем црквеном градитељству, које представља обраћање старим узорима из посебних идеолошких разлога. У том погледу најзначајније је, и по броју цркава и по територијалној распрострањености, враћање „рашкој традицији”, које је, вјероватно, било подстакнуто врло развијеним и поштованим култом Светог Саве. До велике обнове „рашке архитектуре” дошло је у многим крајевима²⁸ – у старој Херцеговини и Црној Гори, у Подрињу, Полимљу, и у Овчарско-кабларској клисури.²⁹

Како закључује Радмила Пешић у својеврсном предговору књизи *Вукови певачи* – Владан „Недић учава да је Филип Вишњић поседовао историјско-традицијско и поетско образовање највише врсте које је народна култура могла пружити умном, осећајном и животним искуством обогаћеном човеку”.³⁰ У поговору истој књизи Славица Гароња Радованац синтетише да је близу пет хиљада Филипових стихова

21 Cf. Кулишић, Петровић, Пантелић 1970, 131–132.

22 Пешић 1987, 284–285.

23 Cf. Ђурић 1979, 227.

24 Вук *СНП IV*, 395.

25 Ibid. 395–396.

26 Krstić 1984, 93.

27 Самарџија 2002, 9–10.

28 Cf. Шево 2002.

29 Шупут 1984, 43.

30 Недић 1990, 9.

настало „јединственим стваралачким процесом” – „умјетничком контаминацијом старог и новог епског пјевања”.³¹ Љиљана Пешикан Љуштановић о том каже да су Вишњићеве варијанте „морале дозрети у певачевој стваралачкој радионици”.³² „У Вишњићевој варијанти о саборовању и сазиданим задужбинама формулисана је и етика владања, које треба да буде и стварање и социјална правда – као задужбине набројани су многи манастири, а они су како су писали и Теодосије и Цамблук и како кажују народне епске песме – знаци националног достојанства и поноса”³³, док Свеца „усмени ствараоци увек приказују непоколебљивог и непомирљивог, са жестином од које код Доментијана и Теодосија нема ни трага.”³⁴

Полазећи од наслијеђеног обрасца пјесме о градњи манастира свете лозе Немањића – *Збор зборила господа ришћанска, Вук СНП II, 24*, Вишњић образац допуњује појединостима – увећава број задужбина и добрих дјела благородне лозе – Немања је према Вишњићевој варијанти градио путеве, мостове и даривао убоге и на то потрошио *три куле блага* од седам. Ђоко Слијепчевић према Стојану Новаковићу наводи: „Законик цара Душана одређује у члану 28: ’И по свима црквама да се хране убоги као што је одређено од ктитора, а ко их не буде хранио било од митрополита било од епископа било од игумана, да се лиши чина’”³⁵. Варијанте овог типа набраја у свом *Индексу мотива* Бранислав Крстић: БЕ16, 3, 1, 9: Син (Свети Сава) хвали побожност оца, јер је зидао многе задужбине – цркве и излистава зборнике у којима се пјесме могу наћи: Вук II, 23, 24; Краус, стр. 187; Васиљевић (К) 400.³⁶ Текст Вишњићеве варијанте о саборовању и задужбинама „Немањића” исказује недвосмислен национални и конфесионални став и садржи битне принципе „спољне политике” – према сусједима и непријатељима, као и „унутрашње” – према свим становницима у областима које су вијековима биле настањене Србима и које су у временима признавања туђинске власти биле под вјерском бригом и духовном заштитом српске цркве.

Хиландар и код Вишњића, као и другдје, заузима прво мјесто.³⁷ Марија Клеут налази потврду да су гуслари увели Хиландар у народну традицију и значајно помогли одржање овог поетског топонима у њој.³⁸ У духовној и националној култури српског народа, како пише Нада Милошевић Ђорђевић, Хиландар представља најважнији сакрални простор, који спаја онострано и онострано, царство овоземаљско и царство небеско.³⁹

„Док је Свету гору подигао,
„И Вилндар цркву начинио,
„Ту је дао двије куле блага;”⁴⁰

Вишњићева варијанта пјесме има добрим дијелом оригинални епски каталог манастира и цркава: једну кулу блага цар Немања даје на Високе Дечане *код воде Бистрице*, Манастир Ђорђеве ступове, за који се зна да су га Турци разорили приликом

31 Ibid. 182.

32 В. Клеут, Пешикан-Љуштановић, Половина, Томин 2014, 49–57.

33 Ђурић 1979, 230.

34 Ibid. 226.

35 Слијепчевић 1991, 192.

36 Krstić 1984, 93.

37 Милошевић Ђорђевић 1999, 207.

38 Клеут 1998, 13.

39 Милошевић Ђорђевић 1999, 216.

40 Вук СНП II, 86.

српске Сеобе под Чарнојевићем, од овог манастира су у Вишњићевој варијанти остала само *два стуба*, и на *Студеницу на Влаху Староме*. Још једну кулу блага даје на *Миљешевку на Херцеговини*, *Довољу близу Црне Горе*, на ријечи Тари, Свету Тројицу код Пљеваља и на:

„Рачу цркву украј воде Дрине,
„И Папраћу близу Борогова,
„И Вазућу крај воде Криваје,
„Озрен цркву насред Босне славне,
„И Гомељу на граници сувој;
„Моштаницу у Крајини љутој”⁴¹,

што су манастири у самом завичају Филипа Вишњића. Њихови ктитори нису припадали породици Немањића, али је анахронизам издвојио родоначелника Немањића као владара црквеног царства, споне и залога између земље и неба. Босански манастири приписани Немањи поникли су, заправо, у османско доба. У основама вјерског живота Срба у Босни и Херцеговини и њихове свијести о припадности цјелини српског народа била је појава умножавања манастира и цркава управо у вријеме турске власти. Привремено је запустјела Милешева⁴², а важно сједиште вјерског живота постала Света Тројица пљеваљска. Западне границе босанског пашалука до којих је Вишњић одлазио биле су Травник и Бањалука, манастири архитектонски налик манастирима 14. века – Гомионица⁴³ и Моштаница, која је више пута паљена и једно од њених обнављања скопчано је са милешевским калуђерима, Ломница⁴⁴ је манастир Светог Ђорђа, саграђен око 1570⁴⁵, Озрен⁴⁶, Папраћа⁴⁷, Тамна⁴⁸, као и Тројица код Пљеваља⁴⁹, саграђена 30-тих година XVI века.

Мишљења о поријеклу Зворничке епископије су подијељена. Миленко Филиповић, према наводима Јелене Мргић, сматрао је да поријекло ове епископије иде од Ариљско-моравичке, односно Градачке, чему би у прилог говорила и снажна народна традиција о краљу Драгутину и његовој породици као ктиторима подрињских манастира – Раче⁵⁰, Троноше, Ломнице, Тавне и Папраће.⁵¹ Остаје отворено питање да ли је у Драгутиново вријеме дошло до формирања православне црквене организације на дијелу босанске територије под његовом управом, и да ли ту треба тражити коријене православне босанске епископије чија би наследица била Зворничка епископија. С друге стране, постоји веома снажна народна традиција, која Немањићима, управо Драгутину и његовим синовима, Владиславу и Урошу, приписује оснивање најзначајнијих православних храмова на простору сјеверне Босне. Ријеч је о поменутиим манастирима Папраћи, Ломници, Тавни, Гостовићу (Уздриму), Возући и Липљу.

41 Ibid. 86.

42 В. Ђурић 1975.

43 Momirović 1969, 127–133. Упореди: Шупут 1984, 84–85.

44 Шупут 1984, 62–63.

45 Ibid. 18.

46 Ibid. 77–78.

47 Ibid. 82–83. Cf. Матицки 2003.

48 Ibid. 72–75. Cf. Матицки 2003.

49 Ibid. 27–28, 98–99.

50 „Manastir Rača iz srednjega vijeka, nekoliko puta obnovljen. Nakon pada Srbije godine 1813. Turci su sasjekli kaludere pred 'carskim dverima', t.j. pred oltarom.” Према: Murko 1951, 849.

51 Мргић 2008, 198.

Истраживања из области историје умјетности и рани османски извори помјерају настанак ових грађевина у XVI вијек. Такође, рани пописни дефтери биљеже појаву ових нових, до тада непознатих светилишта. Саопштени подаци из дефтера из 1604. односе се на укупно 17 православних светилишта.⁵²

„Хвала лепоте манастира које су подигли Немањићи јесте један од давнашњих елемената наше националне мисли, једини који се и данас доста широко па и званично одржава. Национална мисао довела је крајем XVIII или почетком XIX века до стварања поменутих народних песама Вукове збирке о задужбинама Немањића”⁵³, пише Светозар Матић и даље закључује – „чим се списак задужбина Немањића одвојио од свог књижевног извора и почео се усмено преносити, одмах се, идући од певача до певача, почео мењати губећи по коју појединост а добијајући зато нове [...] само у *Троношком родослову* јављају се имена трију манастира којих уопште и нема у правим родословима, делима старе књижевности: то су имена Раче, Папраће и Троноше [...] из ових манастира, као и из Тавне, стизали су избегли калуђери у време аустријско-турских ратова о чему говоре и писмена сведочанства из *Записа и натписа* Љ. Стојановића [...] из Вишњићевих босанских сећања су Вазућа, Озрен, Гомеља, Моштаница”⁵⁴, и уз њих очевидно већ из личног познавања додаје и Тројицу, за коју зна да је надамак Таслице, и украј воде Ћиотине”⁵⁵. Матић алудира на усвојени епски каталог сремских пјевача”⁵⁶. Сувајцић напomiњући „Руварчево препознавање манастирског импулса у Вишњићевој поезији” оповргава поријекло проширеног Вишњићевог каталога из *Троношког родослова* и пише да „Вишњић своју грађу, била она усменог или писаног порекла, подвргава специфичном процесу поетске стилизације и усмене сублимације. Она тако постаје доиста његова”⁵⁷. Вишњићево издвајање задужбина Сувајцић сагледава као исцртавање „духовне магистрале српског националног и културног идентитета”.⁵⁸ Култ Светог Саве „представља духовни путоказ у борби за очување биолошке егзистенције и народног памћења”⁵⁹. „Вишњић, очито, мисли да у судбоносном историјском тренутку народ треба опоменути на величину и богатство Србије прије него што је пала у турско ропство. Слијепи пјевач је пјесмом освјетљавао пут ка слободи. Народ га је зцијело разумио”.⁶⁰ Проширење епског каталога задужбина може бити, такође, додаток пререгистрације и прекодирању регистра Вишњићевог књижевноумјетничког текста, првенствено устаничког, у регистар који подразумева и којим оперише ратна репортажа ако се слиједи идеја Саше Кнежевића и Љубомира Зубера о Вишњићу као првом ратном репортеру.⁶¹

Кад су Турци дошли на границе Босне, затекли су их дубоко у старим рашким земљама. Стеван Котроманић и Твртко I преузели су у XIV вијеку немањићкој држави источну Херцеговину и добар дио старе Рашке све до Милешеве. Турци ће придодати још земље до Звечана на Косову; тако ће доћи под Босански пашалук велики дио старе Рашке, Хума и Зете. Ове земље играће у историји Босне под Турцима важну улогу. Ту ће светосавска црква и немањићка државна традиција дати народу онај моћни ослонац

52 Ibid. 61, 196, 373.

53 Матић 1970, 282.

54 Cf. Шево 2002, 55–57, 64–72, 99–106, 114–128.

55 Матић 1972, 76–77, 80, 83.

56 Cf. Милошевић Ђорђевић 2007, 386–387.

57 Сувајцић 2010, 61.

58 Ibid. 43.

59 Ibid.

60 Ковачевић 2004, 186. Cf. Божићевић 1995.

61 Кнежевић, Зубер 2013, 309.

који ће спријечити нагло турчење. Стара Рашка, Зета и Хум постаће нови расадник српства под Турцима. Ту ће у XVI вијеку почети ренесанса српског народа, поправиће се стари и подићи нови манастири⁶², о чему Марица Шупут пише: „Значајна скупина новоподигнутих црквених грађевина налази се у области средњег и доњег Подриња, у данашњој западној Србији и источној Босни. Ако се томе дода још неколико вреднијих грађевина у долини Лима, као и у Овчарско-кабларској клисури, ова целина представља једну од најзначајнијих по броју споменика. Није извесно шта је условило овако живо настањивање читавог тог подручја у XVI веку, вероватно после Обнове Пећке патријаршије. Могуће је да се овде, или знатно увећао број становника, или да су се догодила нека настојања у погледу развијања духовног живота. Осим неколико познатих манастира, на целом овом подручју није раније било великих црквених и духовних средишта. Неговање култа Светог Саве са средиштем у Милешеву, могло је подстаћи становништво ширег подручја на изградњу цркава. Од значаја је могао бити и обновљени светосавски култ у суседним крајевима, у областима старе Херцеговине.”⁶³

Вишњић набраја 13 задужбина – пет немањићких и осам млађег постања, са широког подручја од Босанске крајине до близу Црне Горе. Милешеву је означио као цркву код Требиња. „Вукови рукописи друге књиге епике нису сачувани”, али Радмила Пешић износи вриједно запажање да је то, „можда, омашка преписивача и да је место Тријебине у околини Милешеве замењено у запису познатијим местом – Требиње”.⁶⁴ Проширени каталог ова историчарка књижевности напомиње и у варијанти из Босне, коју је записао Фридрих Краус 1885, и међу првима од десет задужбина је тамо Манастир Тавна. За манастир Тавну везано је и Вишњићево име и рано дјетињство. Остаје неријешено питање да ли се настанак овог манастира заиста може довести у везу са владавином краља Драгутина над овом облашћу у раном 14. вијеку, како наслућује народно предање, или је можда постанак Тавне у вези са владавином српских деспота над овим дијелом Подриња у првој половини 15. вијека. Папраћа, Ломница, Тавна и Озрен се налазе на простору који је у средњем вијеку улазио у састав Соли и Усоре. Рођен у непосредној близини ових важних српских манастира, Вишњић је извршио значајну мисију у очувању вјерског и националног идентитета српског народа са обје стране ријеке Дрине – „племените међе”, ту мисију су кроз вјекове вршили монаси поменутих манастира.

(Бе16, 3, 2, 1: Турци (или ко други) нападну на манастир у коме се обично налазе мошти неког света. – Деси се неко чудо (војска се разболи, помахнута, или се удави у мору), те се манастир спасе)⁶⁵

Како рачуна историчар Симо Ћирковић Манастир Милешева је скоро један вијек била у саставу средњовјековне државе Босне, тачније од 1373. до 1465. године.⁶⁶ Томе додаје да се 1455. године нашла у непосредној близини Турака, као што је била и од 1439. до 1444. године. Претрпјела је последице бројних ратовања око херцегове земље.⁶⁷ Манастир Милешева је био предодређен да постане црквено средиште православних у Босни, пише историчар Борис Нилевић, и додаје да је са моштима Светог Саве манастир много дао босанској средњовјековној надградњи на државно-

62 Cf. Чубриловић 1936, 122.

63 Шупут 1984, 35.

64 Пешић 1987, 281.

65 Krstić 1984, 94.

66 Ћирковић 1987, 137.

67 Ibid. 142.

правном, религијском и умјетничком пољу.⁶⁸ Он истиче да је поштовање Милешеве постојало и од стране муслиманског живља због Савиних мошти.⁶⁹ Постоје свједочанства о нападима на Милешеву и прије и после скрнављења и на крају спаљивања мошти Светога Саве.

Највећа драгоцјеност за монашка братства биле су мошти српских светитеља, истиче Марица Шупут⁷⁰, и додаје да су приликом напада на манастире, који су били чести, прије свих манастирских реликвија склањане и збрињаване управо мошти.⁷¹ Спасовање мошти значило је чување српских култова који су у XVIII и XIX вијеку у туђој монархији снажно подстицали мисао о националној слободи и државном суверенитету,⁷² како закључује ова историчарка умјетности проучавајући српску архитектуру у османско доба. „Опште место у светачком култу, осим чуда и моштију, било је поштовање свих предмета који су били у додиру са свецем или су му припадали.”⁷³

О Милешевима у вријеме Првог српског устанка пише Владимир Стојанчевић – како су на њеном терену и у њеној близини више пута боравили српски устаници, тежећи да из Нове Вароши, Сјенице и Пријепоља пренесу ослободилачку борбу према југозападу, југу и југоистоку, у правцу Херцеговине, Црне Горе и према средишњим крајевима Старе Србије. Оваква тежња се посебно изразила у ратовањима 1807. и 1809. године⁷⁴, у то вријеме, записано је, гуслар Филип Вишњић бодри српске устанике и друге с њима. Вук Караџић у *Српском рјечнику* из 1818. године, о овој српској лаври записао је: „Милошева (Милешева и Миљешевка), намастир у Ерцеговини (чини ми се да је сад пуст) [...]”⁷⁵

Војислав Ђурић тврди да су чудеса која су Сави приписали Доментијан и Теодосије дала правац познијој књижевности, а особито народним умотворинама.⁷⁶ Када се у историјским ломовима изгуби царевина и слобода, патријарси, игумани, калуђери и ђаци стамени су чувари православља (Вук СНП, III, 11–15)⁷⁷, запажање је Снежане Самарџије. Доводећи у везу предања о Светом Сави и средњовјековну српску књижевност, Нада Милошевић Ђорђевић наводи: „Подаци из повеља XV века (1444, 1448. и 1458) дају белешке о веровањима у чуда која су се збила на гробу Светог Саве у Милешевима. У XVI веку путописци потврђују бројним подацима значај Савиног култа и опасност коју веровање у његово чудостворство представља по Турско царство”.⁷⁸

Варијанте народних јуначких пјесама о нападима на мошти светаца „подразумевају свеприсутност Бога, као заштитника хришћанске вере, православља и праведних”⁷⁹, пише Снежана Самарџија у *Биографијама епископских јунака*. Она истичући „упориште у библијском мотиву реализованог чуда” пореди три варијанте из Вукове

68 Нилевић 1987, 175.

69 Ibid. 184.

70 Cf. Детелић 2002, 51.

71 Шупут 1984, 32.

72 Ibid. 49.

73 Детелић 2002, 51. В. Липовац 1936, 163, 1, 2; Петковић 2008, 41–42; Косановић 1871, 177–178; Зиројевић 1994, 3.

74 Стојанчевић 1987, 301.

75 Вук *Рјечник*, 400.

76 Ђурић 1979, 224.

77 Самарџија 2008, 307.

78 Милошевић Ђорђевић 1987, 297.

79 Самарџија 2008, 190–191.

треће књиге (једну из Црне Горе, варијанту старца Рашка и Вишњићеву).⁸⁰ Варијанте овог типа набраја на два мјеста у свом *Индексу мотива* Бранислав Крстић: БЕ5, 7, 17: Војска пође на манастир у коме се обично налазе мошти неког свеца. – Војници се разболе, помахнутају, подаве или их светац побије громовима и излистава зборнике у којима се пјесме могу наћи: Вук III, 14; VI, 29, 48; Вук (р) 84, 85; Јastreбов стр. 199; Дена II, 10, 18; Петрановић V, 23; Божовић I, 11; А. Петровић IV, 23; [...] М. X. VIII, 6, Миладиновци 48, Качановски 217, Стоин (Тр.) 377, Шапкарев 49⁸¹ и БЕ 16, 3, 2, 1: Турци (или ко други) нападну на манастир у коме се обично налазе мошти неког свеца. – деси се неко чудо (војска се разболи, помахната, или се удави у мору), те се манастир спасе. Сви претходно наведени извори су скопчани и са овим индексирањем и додаје се зборник П. Костић (ЕМ) 2⁸². Варијанта Вук СНП III, 14⁸³, која према Вуковим биљешкама припада Филипу Вишњићу, једино је чврсто повезана са Манастиром Милешева, до кога је гуслар и сам долазио, може се претпоставити и са устаницима.

У народу коме је епска традиција постала начин мишљења и исказивања мисли „као врста однеговане очуване комуникације”, како пише Нада Милошевић Ђорђевић, постоји континуитет синхроног и дијахроног преношења вјеровања, обичаја, понашања и догађаја из живота тог народа.⁸⁴ Творци Савиног светитељског култа били су одлични зналци како византијске хагиографске заоставштине, тако и вјеровања везаних за поштовање мошти.⁸⁵ Моћ чудотворења као манифестација божије милости и потврда благочашћа једне личности, сматрана је још од раних хришћанских времена главним знамењем и неопходним условом светитељства. У науци је изостао утемељен покушај да се утврди историјска стратификација чудеса Светог Саве, јединог српског светитеља, који је и за живота чинио чудеса и за живота имао статус светог човјека, како објашњава Даница Поповић.⁸⁶ Она томе додаје: „Захваљујући својој појави и наступу, који су очигледно зрачили ауторитетом и харизмом, успевао је, у више наврата, да од напада одврати разбојнике, на Светој Гори, као и у току својих многобројних путовања – што су његови животописци подвели под категорију чуда. Та дела извршио је на различит начин, прилагођен околностима са којима се суочавао. У неким случајевима успевао је да разбојнике наведе на покајање, односно да обрати срца њихова на умиљење по вјери и љубави”, према Доментијану.⁸⁷

Чудеса која Светац чини у народној књижевности су помјерање планина, подизање мора, одузимање дијелова тијела и памети. Та чудеса плаше и морално и психички уништавају Турке, нападаче, разбојнике. „Као светац ратник, чије се мртво тело одупире турском насиљу, Сава је још убојитији и неумољивији, [...] између многих чудеса којима је кажњавао Турке извршио је и чудо за њих најтеже: да и убудуће ’вара’ рају, како су они говорили и због чега су приступили уништењу његовог тела. То је неупоредива трагична иронија”, закључује Војислав Ђурић.⁸⁸

„И понеси света каурина,
„Каурина вашег свеца Саву,

80 Самарџија 2002, 12.

81 Krstić 1984, 52.

82 Ibid. 94.

83 Cf. Ђоровић 1927, 90.

84 Милошевић Ђорђевић 2007, 396–397.

85 Cf. Поповић 2006, 75–118.

86 Поповић 2000, 138–139.

87 Ibid. 146.

88 Ђурић 1979, 227.

„Когано си на сунцу сушио,
„Док си моју рају изварао.“⁸⁹

Како Миодраг Матицки запажа чудо са моштима у Вишњићевој варијанти везује се и за Вилиндар јер је калуђер на више мјеста именован као проигуман, а у Хиландару једино нема игумана – игуманија манастира је Пресвета Богородица.⁹⁰ Композициона схема „сан-тумачење сна” или „излагање сновиђења по моделу словенске антитезе”⁹¹ – једино је непромијењена у Вишњићевој варијанти текста. Старе варијанте код Вишњића добијају углађен облик, складне цјелине, избрушен дестерац.⁹² Вишњићеву варијанту о чудотворењу Свечевих мошти и спасавању манастира и чувању отачаства Радмила Пешић одређује као „најпотпунију и уметнички најуспелију” наглашавајући „поетски таленат” овог слијепог гуслара. „Поетским начином” варијанта истиче улогу и значај Манастира Милешеве.⁹³

*Протужило самоуче ђаче
Миљешевци на катији цркви*⁹⁴

Варијанте народних јуначких пјесама о нападу на манастир имају праизвор у средњовјековној хришћанској књижевности. Андра Гавриловић трагајући за изворима пјесме *Протужило самоуче ђаче*, *Вук СНП III, 14*, сто година после сусрета Вук-Вишњић, препознаје туђи донесени мотив и то у легенди из IX вијека о животу Светог Ђорђа Амастридског, не задовољавајући се идејом да пјесма чува успомену на спаљивање мошти Светог Саве или на честе нападе Турака на српска духовна упоришта.⁹⁵ Тихомир Р. Ђорђевић о варијантама ове пјесме мисли управо супротно да „иако сва [...] наведена певања и приповедања о нападима на наше светиње имају легендаран облик не би се могло рећи да су поникла из стране легенде, то јест, како Гавриловић мисли, да су само националисање туђег догађаја. Много је вероватније да су поникла из стварности, а да је легенда са чудесима само средњовековни начин приказивања онога што се догодило.”⁹⁶

Вишњић је стару легенду препјевао са много сликовитости. „Сава оличава унутарњу и спољашњу снагу православља – мошти силовито испољавају гнев и благост покрећући голема чудества, Божјом вољом. Луча из небеса, која подиже свеца из ђивота, и студени ветар са истока само су Вишњићев епски оквир.”⁹⁷

*Голема се чудества створише:
А из неба луча полећела
И кроз кубе цркви улећела,
Она паде на светог Саву,
Под лучом се ђивот отворио,
У ђивоту светац попрептио.”*⁹⁸

89 Вук СНП III, 66.

90 Матицки 1999, 112.

91 Самарџија 2002, 13.

92 Cf. Недић 1990, 38–52.

93 Пешић 1987, 284. Cf. Шупут 1984, 28–28, 31–33, 75–76.

94 Вук СНП III, 65.

95 Гавриловић 1922, 489–490.

96 Ђорђевић 1939, 14–16, 18.

97 Самарџија 2002, 16.

98 Вук СНП III, 66–67.

Старији истраживачи забиљежили су постојање зидног сликарства у Тавни, остатке оних икона – *Божјих прилика*, о којима пјева народни пјевач. Ови подаци јасно откривају како су српски монаси и владари упућивали свијест Срба ка небеском царству. Јачањем хришћанства на нашим просторима јачала је и сама умјетност, прије свега иконопис чији су се мотиви уметнули у мотиве средњовјековних библијских текстова, али и у народне јуначке пјесме. О томе нам увјерљиво свједоче фреске старих манастира. Наредни одломак се може посматрати и као фреска Пресвете из Вишњићевих најранијих сјећања за очињег вида:

*Игуману на руке се даде
као мајци у радости д'јете*⁹⁹

По Хасан-пашиној наредби проигуман износи из Милешеве Савине мошти и паша наређује своме слуги Дилаверу да их исијече сабљом *која с'јече сваку амајлију*, међутим, Дилаверу се одузима рука и истопи сабља, такво чудо дјелује као одбрана, али истовремено и као казна. Пјесма слиједи хагиографски образац, који је Андра Гавриловић препознао у житију Светог Георгија Амастридског, када су пагански Руси, по свој прилици убрзо након светитељеве смрти почетком IX вијека, напали Амастриду, Амастру, Амасеру, приморски град у Малој Азији¹⁰⁰, и посегли за његовим моштима, одузму им се руке и ноге, да би се повратили тек након што је њихов заповједник наредио да пуне заробљене хришћане и врате оно што су опљачкали, уз обећање прилога светом мјесту. Наставак Вишњићеве варијанте одише „типично епским духом”, запажа Александар Лома. Он сматра да Свети Сава у овој постхумној улози јасно показује одлике епског змаја.¹⁰¹

*Студен вјетар од истока дуну,
Модар пламен светитељу Сави
Модар пламен из уста му плану,
И попали по војсци чадоре,
Сва се турска помамила војска
И побјегла у гору зелену.*¹⁰²

„Попримајући дубину метафоре, змајевита природа светитеља штити и оно што је трајније и светлије од блага – национално достојанство, част и веру”.¹⁰³ Светац нападачима одузима руке и ноге. Оригинални мотив у Вишњићевој варијанти је и Хасан-пашино губљење вида, на шта паша запомаже и обећава повластице Милешевима *док кољена тече*. Владан Недић посебно указује на тренутак Вишњићеве интерпретације сопствене креације која је садржана у тражењу враћања вида, изражена Хасан-пашиним запомагањем *Нек ми врати моје очи чарне*.¹⁰⁴ Након што дође до чудесног оздрављења напасника, долази и до испуњавања задате ријечи.

„Кроз тростепени комуникациони низ: бог-посредник-човек, Свевишњи се потврђује као сила епских размера, сведржитељ и господар свега постојећег. [...] У

99 Ibid. 67.

100 Гавриловић 1922, 491.

101 Лома 2013, 1061.

102 Вук СНП III, 67.

103 Самарџија 2002, 18.

104 Cf. Недић 1990, 49.

општењу са човеком, Богу су најмилије епифаније у виду чуда које долази као награда или казна након искушења”.¹⁰⁵ У овој варијанти се „нарочита Божја милост”, како наводи Мирјана Детелић, излива на самоуче ђаче и старог калуђера једновременно – они су медијатори „са свецем који чини чуда у одбрану вере”.¹⁰⁶

Вишњићеве пјесме о Светом Сави варијантно су биле распрострањене дилем поробљених српских крајева и више пута су с правом скопчане са репертоаром путујућих слијепих пјевача по црквеним саборима и манастирским стециштима. „Праћење варијаната песама из репертоара слепих певача, показало је да за њихове песме, најчешће, налазимо старије записе”.¹⁰⁷ Једна варијанта народне јуначке пјесме са Косова и Метохије, према записима И. С. Јастребова и налазима Радмиле Пешић¹⁰⁸ у анализама милешевског култа у народним јуначким пјесмама о Светом Сави, спаја ова два неодојива ткива – о благословеном Немањином благу и скрнављењу јединог српског блага¹⁰⁹ – Савиних мошти (моћи) из Милешеве. Значај задужбинских упоришта и уточишта, Свечевог милешевског култа, чини се, једини Вишњић познаје до танчина и спјевава без грешке. Тако се из стихова чита драгоцену народну историју српских земаља, Босне, честите и поносне, и осјећа пуноћа времена која треба да наступи.

Матицки подробно своди о Вишњићеву умијећу: „У оквирима традиције народне јуначке поезије, користећи се утврђеним формулама, општим местима и стајаћим стиховима, подложен епском понављању, импровизује као индивидуални песник са сопственим визијама догађаја које опева, гради епски певачки израз у тренутку највећег цветања народне јуначке поезије”,¹¹⁰ а Ђоко Слијепчевић о Вишњићевим светосавским темама, индиректно: „српска црква је надживјела српску средњовјековну државу, примила њену националну идеју и одржала је будном све до васкрса нове српске државе почетком XIX вијека”.¹¹¹

Навршило се четврт миленијума да је слијепи гуслар Филип Вишњић фолклорни лик *без очију кано и с очима, беговски пјевач у крви угушене буне* и међу првима забиљежени светосавски пјесник, који пола миленијума послје Свечевог дјеловања и дјелања оживљава Свечев фолклорни-епски лик *са очима на обадва свијета*. Лакоћа премјештања из вијека у вијек подразумјевана је за сваког чувеног фолклорног јунака, како синтетиче Нада Милошевић Ђорђевић.¹¹² Народну „историјску традицију погрешно је одбацити само зато што није потпуно објективна слика догађаја”, „далека је од аутентичности историјске истине – стварности догађања и више је уметничко обликовање, књижевно конструисање поретка догађања”, пише један од прилежних истраживача Вишњићеве поезике Миодраг Матицки.¹¹³ У приказивању догађаја скопчаних са благородном лозом Немањића, како запажа Снежана Самарџија, активан је анахронизам „наспрам доминације интернационалних мотива и законитости усменог жанра”.¹¹⁴ Свети Сава је „израстао у културног јунака-демијурга са реликtnим

105 Детелић 1992, 42.

106 Ibid. 49.

107 Матицки 1985, 207.

108 Пешић 1987, 279–286.

109 „Кад варвари уђоше у храм и спазише гробницу, помислише да је ту ризница – и заиста је то била [друкчија] ризница”. *Из живота Светог Ђорђа Амастридског*, према: Гавриловић 1922, 492.

110 Матицки 1999, 80.

111 Слијепчевић 1991, 188. Cf. Станојевић 1935, 118–119.

112 Милошевић Ђорђевић 2011, 68–69.

113 Ibid. 48. Cf. Новаковић 1954.

114 Самарџија 2002, 9.

цртама тотемског претка.”¹¹⁵ Како сагледава Нада Милошевић Ђорђевић за осам стољећа у том лику се таложило и преплитало, с једне стране, митолошко, биографско, стварно, хроничарско и национално и с друге стране – хришћанско, историјско, легендарно, мотивско и опште.¹¹⁶

Двије варијанте народних јуначких пјесама које је Филип Вишњић пјевао Вуку Караџићу о Светом Сави својствене су манастирском или хагиографском репертоару слијепих гуслара – једна¹¹⁷ о средњовјековном саборовању и подигнутим задужбинама¹¹⁸ и друга о покушају напада на Манастир Милешевићу и чудотворењу мошти Светога Саве. Великан народног епског израза Филип Вишњић допунио је старије „побједне пјесме” Светом Сави и испјевао новије. Уобличавао је текст и текстуру заједно с својом тадашњом публиком рекреирајући постојеће варијанте друге и треће Вукове књиге. У своју интерпретацију и у своје пјесме посредно је уградио претходне односе говорника и слушалаца, не понављајући их као имитацију, већ их прилагођавајући и уграђујући у своје дјело. Тако је успорио процес пропадања и заборављања овог дијела народне јуначке умјетности наметнувши се као друштвена елита, као ауторитет једне стварности и једног народа, амбијента и опште културне атмосфере. Он је у индивидуални чин стваралаштва умјетнички уградио колективну мисао, идеју, колективне тежње, реакције. Као човјек свога сасвим специфичног времена – устаничког, са промијењеним животним условима и друштвеним схватањима, промијенио је и стилске и извођачке карактеристике новије народне јуначке поезије. Војислав Ђурић запажа како су Доментијан и Теодосије „изнели на видело, упркос легендарном тону сасвим истинито, тешку противречност између Савине непрестане жеље да живот проведе у мучању, далеко од светске вреве, од родбине, од отаџбине, и Савине непрестане потребе да утврђује државу и веру као њен ослонац”¹¹⁹. Ове двије Вишњићеве варијанте, овако дограђене, знак су Свечевих жеља и потреба, а истовремено наглашавају границе српске земље и преко Дрине, племените међе, као и средиште очувања српских земаља – *Милешевку на Ерцеговини* и знак су српских жеља и потреба.

Извори и литература

Богићевић, В. (1995): „Српске границе према западу”. У: *Српски писци и научници о Босни и Херцеговини*, приредио Здравко Антонић. Београд: Службени лист СРЈ, 15–17.

Божичић, И. (1979): „Свети Сава у предању”. У: *Сава Немањић – Свети Сава, историја и предање*. Београд: САНУ, 389–395.

Влаховић, П. (2002): „Народни сабори и саборовање у Србији”. У: *Братство*. Ур. Злата Бојовић, књ. VI. Београд: Друштво „Свети Сава” и Чигоја штампа, 59–65. http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/casopisi_pretrazivi_po_datumu/P_26112/2002/b006#page/4/mode/1up, (приступљено 28.02.2018).

115 Meletinski s.a., 190. В. Кулишић, Петровић, Пантелић 1970, 263–264; Чајкановић 1994.

116 Милошевић Ђорђевић 1987, 287.

117 В. Недељковић 1985, 265–268; Ђирковић, Благојевић 1999, 222–228; Влаховић 2002, 59–65.

118 В. Карановић 2001, 47–55.

119 Ђурић 1979, 223.

Вук Рјечник: Караџић, В. (1966): *Српски рјечник истолкован њемачким и латинским ријечима*, скупио га и на свијет издао Вук Стефановић, Беч, 1818. *Сабрана дела Вука Караџића*, књ. II, прир. Павле Ивић, Издање о стогодишњици смрти Вука Стефановића Караџића 1864–1964, Београд: Просвета.

Вук СНП II: Караџић, В. (1988): *Српске народне пјесме*, скупио их и на свијет издао Вук Стеф. Караџић, књ. II, у којој су пјесме јуначке најстарије, Беч, 1845. *Сабрана дела Вука Караџића*, књ. V, прир. Радмила Пешић, Издање о стогодишњици смрти Вука Стефановића Караџића 1864–1964, Београд: Просвета.

Вук СНП III: Караџић, В. (1988): *Српске народне пјесме*, скупио их и на свијет издао Вук Стеф. Караџић, књ. III, 1846. *Сабрана дела Вука Караџића*, књ. VI, прир. Радован Самарџић, Издање о стогодишњици смрти Вука Стефановића Караџића 1864–1964, Београд: Просвета.

Вук СНП IV: Караџић, В. (1986): *Српске народне пјесме*, скупио их и на свијет издао Вук Стеф. Караџић, књ. IV, 1862. *Сабрана дела Вука Караџића*, књ. VII, прир. Љубомир Зуковић, Издање о стогодишњици смрти Вука Стефановића Караџића 1864–1964, Београд: Просвета.

Гавриловић, А. (1922): „О српској народној песми Свети Сава и Хасан Паша”, у: *Просветни гласник*, 39, Београд: Државна штампарија Краљевине СХС, 489–493. <http://ubsm.bg.ac.rs/latinica/dokument/1956/prosvetni-glasnik-1922>, (приступљено 23.02.2018).

Детелић, М. (1992): *Митски простор и епика*. Београд: САНУ.

Ђорђевић, Р. Т. (1939): *Белешке о нашој народној поезији*. Београд: Државна штампарија Краљевине Југославије.

Ђурић, В. Ј. (1975): „Милешева и дрински тип цркве”, У: *Раишка баштина I*, Краљево, 17–18.

Ђурић, В. (1979): „Лик Светог Саве у књижевности”. У: *Сава Немањић – Свети Сава. Историја и предање*. Београд: САНУ, 223–230.

Зиројевић, О. (1994): „Свети Сава и муслимани”. У: *Књижевна реч*. Београд, 433, 3.

Јовановић, Б. (2008): *Пркос и инат – етнопсихолошке студије*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Јовановић, С. (1991): „Један прилог за проучавање српског националног карактера”. У: *Из историје књижевности II. Сабрана дела*. 12. том. Београд: БИГЗ.

Карановић, З. (1985): „Свети Сава у народном предању”. У: *Zbornik radova XXXII Kongresa saveza udruženja folklorista Jugoslavije I Sombor '85*. Novi Sad: Udruženje folklorista SAP Vojvodine, 277–281.

Карановић, З. (2001): „Немањићи градитељи задужбина у виђењу Вукових певача или прича о светом заједништву (етика и поетика)”. У: *Зборник Матице српске за књижевност и језик XLIX/1–2*. Нови Сад: Матица српска, 47–55.

Клеут, М. (1998): *Бјел Вилиндар на сред Горе Свете. Хиландар и Света Гора у народним песмама*. Нови Сад: Апис.

Клеут, М., Пешикан-Љуштановић, Љ., Половина, Н., Томин, С. (2014): *Без очију кано и с очима*. Нови Сад: Академска књига, Филозофски факултет.

Кнежевић, С. (2012): *Вишњићев пјеснички споменик револуцији*. Пале: Просвјета.

Кнежевић, С., Зубер, Љ. (2013): „Филип Вишњић – први српски ратни репортер”. У: *Знање и корист. Тематски зборник радова*. Ниш: Филозофски факултет, 305–317.

Ковачевић, В. (2004): „Четири Вишњићеве пјесме”. У: *Научни скуп Први српски устанак у књигама 1804–1813. Зборник радова поводом 200-годишњице Првог српског устанка и два века модерне српске државе*. Прир. Драган Бараћ. Београд: НБС, 185–199.

Косановић, С. (1871): „Српске старине у Босни. Неколике биљешке (натписи)”. У: *Гласник Српског ученог друштва*. Београд, 29, 158–188.

Криничная, Н. А. (1988): *Персонажи преданий: становление и эволюция образа*. Ленинград: Наука, Ленинградское отделение.

Кулишић, Ш., Петровић, П. Ж., Пантелић, Н. (ур.) (1970). *Српски митолошки речник*. Београд: Нолит.

Липовац, Ј. (1936): „Култ св. Саве у Боки Которској”. У: *Глас Боке*. Котор, 163, 1–2; 164, 1–2; 165, 1.

Лома, А. (1994): „Свети Сава и осетски Сафа”. У: *Расковник, часопис за књижевност и културу*, година XX, број 77–78. Београд: Народна библиотека, 120–127.

Лома, А. (2013): „Свети Сава и облакогонци”. У: *Зборник радова Византолошког института* Л. Београд: САНУ, 1041–1079. <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0584-9888/2013/0584-98881302041L.pdf>, (приступљено 15.04.2018).

Љубинковић, Н. (1994): „Свети Сава – историја, мит”. У: *Расковник, часопис за књижевност и културу*, година XX, број 77–78. Београд: Народна библиотека, 97–107.

Љубинковић, Н., Дрндарски, М. (2012): *Први српски устанак – од историје до народне историје и њене усмене митизације (Почетак настајања нове српске државе)*. Београд, Орашац: ИП *Наша прича*, Задужбинско друштво *Први српски устанак*.

Матић, С. (1970): „Задужбине Немањина у епском певању (са две уводне белешке)”. У: *Зборник Матице српске за књижевност и језик*. Нови Сад: Матица српска, 277–287.

Матић, С. (1972): *Нови огледи о нашем народном епу*. Нови Сад: Матица српска.

Матицки, М. (1999): *Историја као предање*. Београд: Рад, КПЗ Србије.

Матицки, М. (1985): „Слепи певачи као редактори епских народних песама”. У: *Zbornik radova XXXII Kongresa saveza udruženja folklorista Jugoslavije I Sombor '85*. Novi Sad: Udruženje folklorista SAP Vojvodine, 205–208.

Матицки, М. (ур.) (2003): *Светосавска читанка*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Meletinski, E. M. (s. a.): *Poetika mita*. Beograd: Nolit.

Милошевић Ђорђевић, Н. (1987): „Народна предања о Светом Сави и српска средњовековна писана реч”, У: *Милешева у историји српског народа*, Београд: САНУ, 287–300.

Милошевић Ђорђевић, Н. (1994): „Епски лик Светог Саве или ка расветљавању проблема писано/усмено”. У: *Расковник, часопис за књижевност и културу*, година XX, број 77–78. Београд: Народна библиотека, 114–119.

Милошевић Ђорђевић, Н. (1999): „Света Гора и Хиландар у народној песми и поезији”. У: *Трећа казивања о Светој Гори*. Београд: Просвета, 206–222.

Милошевић Ђорђевић, Н. (2007): „Иришка академија и Вукови певачи или сремски слепа певачи у свеопштем кругу епског певања”. У: *Срем кроз векове*. Београд, Беочин: Вукова задужбина, Огранак Вукове задужбине у Београду, Институт за књижевност и уметност, 383–398.

Милошевић Ђорђевић, Н. (2011): *Радост препознавања*. Нови Сад: Матица српска.

Momirović, P. (1969): „Da li su manastir Gomionicu osnovali Mileševci”, У: *Naše starine XII*, Sarajevo, 127–133.

- Мргић, Ј. (2008): *Северна Босна 13–16. век*. Београд: Историјски институт.
- Мурко, М. (1951): *Tragom srpsko-hrvatske narodne epike*. I. knjiga. Zagreb: JAZU.
- Недељковић, М. (1985): „Беседништво као фолклорно стваралаштво – од средњовековног сеоског збора до савременог збора радних људи и грађана”. У: *Zbornik radova XXXII Kongresa saveza udruženja folklorista Jugoslavije I Sombor '85*. Novi Sad: Udruženje folklorista SAP Vojvodine, 265–268.
- Недић, В. (1990): *Вукови певачи*. Београд: Рад.
- Нилевић, Б. (1987): „Улога и значај Манастира Милешева у хисторији српског народа у Босни и Херцеговини до Обнове Пећке патријаршије 1557. године”, У: *Милешева у историји српског народа*, Београд: САНУ, 175–185.
- Новаковић, С. (1954): *Устанак на дахије 1804. Оцена извора. Карактер Устанка. Војевање 1804*. Београд: СКЗ.
- Панић Суреп, М. (2014): *Филип Вишњић. Живот и дело*. Београд: Јасен.
- Петковић, С. (2008): *Манастир Света Тројица у Пљевљима*. Друго допуњено издање. Пљевља: Завичајни музеј. <https://muzejpljevlja.com/sreten-petkovic-manastir-sveta-trojica-u-pljevljima-2/>, (приступљено 01.03.2018).
- Петровић, С. прир. (2017): „Филип Вишњић у сећањима и причањима. Поводом 250 година од рођења (1767–1834–2017)”. У: *Фолклористика*, Београд: Удружење фолклориста Србије, 192–223. <http://www.folkloristika.org/cir/arhiva/2-2-2017/>, (приступљено 22.03.2018).
- Пешић, Р. (1987): „Милешева у епском народном певању”, У: *Милешева у историји српског народа*, Београд: САНУ, 279–286.
- Поповић, Д. (2000): „Чудотворења светог Саве Српског”. У: *Чудо у словенским културама*. Ур. Дејан Ајдачић, Нови Сад: Научно друштво за словенске уметности и културе, 138–156.
- Поповић, Д. (2006): *Под окриљем светости. Култ светих владара и реликвија у средњовековној Србији*. Београд: САНУ.
- Раденковић, Љ. (1994): „Митски лик Светог Саве”. У: *Расковник, часопис за књижевност и културу*, година XX, број 77–78. Београд: Народна библиотека, 108–113.
- Радојичић, Сп. Ђ. (1962): *Развојни лук старе српске књижевности. Текстови и коментари*. Нови Сад: Матица српска.
- Самарџија, С. (2002): „Свети Сава међу јунацима 'средњих времена' Вукове збирке”. У: *Братство*. Ур. Злата Бојовић, књ. VI. Београд: Друштво „Свети Сава” и Чигоја штампа, 9–21. http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/casopisi_pretrazivi_po_datumu/P_26112/2002/b006#page/4/mode/1up, (приступљено 28.02.2018).
- Самарџија, С. (2008): *Биографије еписких јунака*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност.
- Слијепчевић, Ђ. (1991): *Историја српске православне цркве. Од покрштавања Срба до краја XVIII века*. Београд: БИГЗ.
- Станојевић, С. (1935): *Свети Сава*. Београд: Државна штампарија Краљевине Југославије.
- Стојанчевић, В. (1987): „Милешева у Првом српском устанку”, У: *Милешева у историји српског народа*, Београд: САНУ, 301–307.
- Сувајџић, Б. (2010): *Певач и традиција*. Београд: Завод за уџбенике.
- Ђирковић, С. (1987): „Милешева и Босна”, У: *Милешева у историји српског народа*, Београд: САНУ, 137–143.
- Ђирковић, С., Благојевић, М. (1999): *Лексикон српског средњег века*, Београд: Knowledge.

Ђоровић, В., ур. (1927): *Св. Сава у народном предању*. Београд: Задужбина Радојице Ј. Ђурића.

Ђоровић, В. (1934): „Култ Светога Саве”. У: *Браство*. Београд, XXVIII, 112–126.

Чајкановић, В. (1994): *О врховном богу у старој српској религији*. Београд: СКЗ, БИГЗ, Просвета, Партенон.

Чубриловић, В. (1936): „Босанско Подриње и Први српски устанак”. У: *Зборник у славу Филипа Вишњића и народне песме*. Друго издање. Београд: Одбор за прославу Филипа Вишњића, 119–124.

Чубриловић, В. (1995): „Српска православна црква под Турцима од XV до XIX века”. У: *Српски писци и научници о Босни и Херцеговини*, приредио Здравко Антонић. Београд: Службени лист СРЈ, 257–277.

Шево, Љ. (2002): *Православне цркве и манастири у Босни и Херцеговини до 1878. године*. Бања Лука: Град Бања Лука, Глас српски.

Шупут, М. (1984): *Српска архитектура у доба турске власти 1459–1690*. Београд: БИГЗ.

Kristina Mitic

**ST. SAVA IN "KARADJORDJE'S TIMES"
(VISNJIC'S VARIANTS ABOUT THE ST. SAVA, AGAIN)**

In two heroic epic poems of the blind minstrel Filip Visnjic (Christian Noblemen Talking, Vuk, SNP II, 24 and A Mourning Disciple, Vuk SNP III,14) about St. Sava, St. Sava, having become a saint during his lifetime, is referred to as a hero of the XIX century uprising where the initial variants were placed in a new environment and acquired a new meaning thanks to the interpretations of Vuk's epic poet of the developing Uprising.